LDK VALDOVŲ RŪMŲ IR VILNIAUS PILIES TERITORIJOS TYRIMAI 2002–2009 METAIS

GINTAUTAS RACKEVIČIUS

Gintautas Rackevičius – archeologas, humanitarinių mokslų daktaras, 2002–2010 m. ėjo Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys" Archeologijos skyriaus vedėjo pareigas. Vilniaus pilis tyrinėja nuo 1995 m., ICOMOS Lietuvos nacionalinio komiteto narys nuo 2003 m. Su žurnalo Lietuvos pilys *redakcija bendradarbiauja nuo 2007 m., yra žurnale skelbiamų mokslinių straipsnių recenzentas.*
Mokslinių interesų kryptys – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, pilių ir miestų archeologija. Bendradarbiaudamas su Pilių tyrimo centru „Lietuvos pilys" išleido monografiją Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a., *Vilnius, 2002. Nuo 1998 m. nuolat publikuoja straipsnius leidiniuose* Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, Lietuvos archeologija. *Nuo 2007 m. mokslinių leidinių* Lietuvos archeologija *ir* Vilniaus istorijos metraštis *redkolegijų narys.*
Tyrinėjimų medžiagą pristatė Lietuvos ir Europos mokslinėse konferencijose: „The Royal Palace in Vilnius Upper Castle – Problems of Reconstruction", Castella Maris Baltici, *t. 6, Vilnius, 2004, p. 159–163; „Vilnius Crossbow Workshops in the Late Middle Ages (Second Half of the 14th Century – First Half of the 15th Century)",* Quaestiones Medii Aevi Novae, *t. II:* Arms and Armour, *Warszawa, 2006, p. 211–226; „The Crossbow – the Weapon of the Invaders and the Defenders of Vilnius Castle (The Late 14th – Early 15th Centuries)",* Fasciculi Archaeologiae Historicae, les envahisseurs des temps médiévaux et leurs armes, fasciculus XX, *Łódź, 2007, p. 59–70.*
Straipsnis parengtas pagal Lietuvos archeologijos draugijos surengtoje tarptautinėje konferencijoje „Naujausi archeologiniai tyrinėjimai" (2009 m. lapkričio 27–28 d., Druskininkai) skaitytą pranešimą.

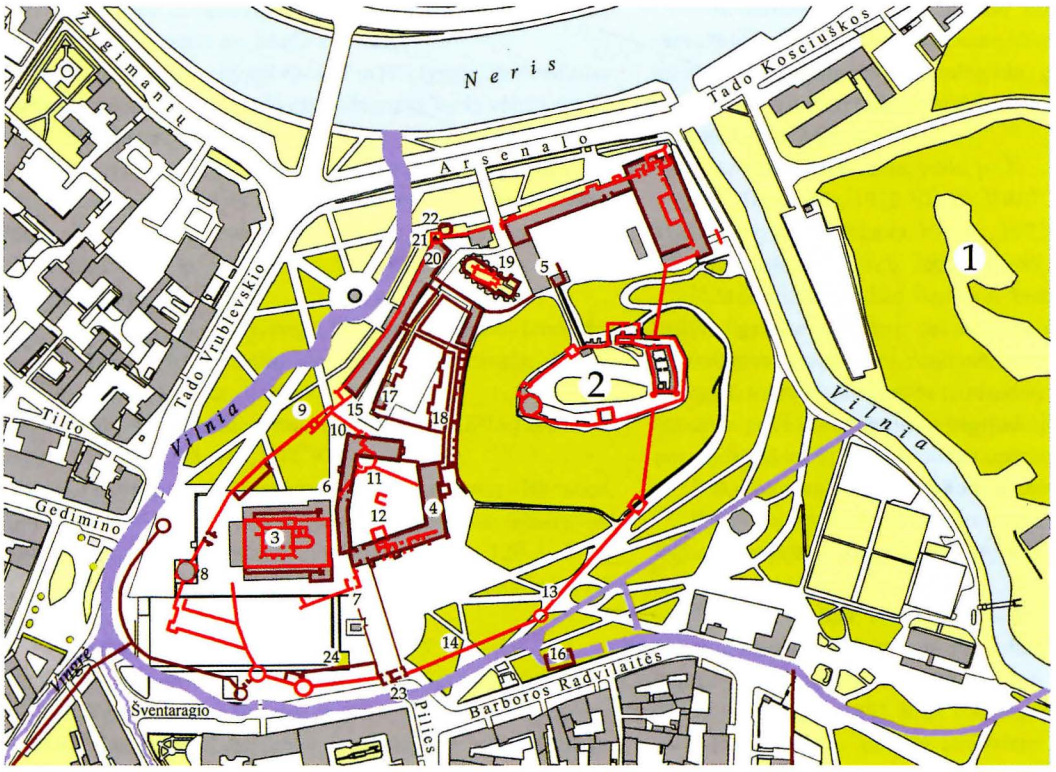

1 pav. Vilniaus pilies mūrinių statinių schema.
Sudarant schemą naudojausi architekto Roberto Zilinsko darbo brėžiniu.
1 – Trijų kryžių kalnas, spėjama Kreivosios pilies vieta (iki 1390 m.); 2 – Pilies kalnas, pagrindiniai Vilniaus pilies įtvirtinimai; 3 – Šv. Stanislovo katedra; 4 – LDK valdovų rūmai; 5 – Pilies kalno šiaurinė papėdė, pastatas (XVI a. pietinis Senojo arsenalo korpusas?); 6 – Papilio mažąjį aptvarą dalijanti siena (M 1 A, M 1 B); 7 – Pietiniai (išoriniai) mažojo aptvaro vartai (M 36) ir gynybinė siena; 8 – Vakarinis mažojo aptvaro bokštas (dab. Katedros varpinė); 9 – Vakarinės mažojo aptvaro sienos (vidinė M 23, išorinė M 26) ir bokštas; 10 – Šiauriniai mažojo aptvaro vartai (M 22) ir gynybinė siena (M 23); 11 – Šiaurinė mažojo aptvaro siena (M 1) ir du skirtingu laiku toje pačioje vietoje stovėję bokštai (M 20, M 20 A); 12 – Pastatas (M 2) ir pietiniai mažojo aptvaro įtvirtinimai: vartai (vidiniai, M 19, M 19 A), pastatas (bokštas (?), M 3), gynybinė siena (su kontraforsais, M 4, 5, 10, 11, 25, 25 A, 25 B); 13 – Pietinės didžiojo aptvaro sienos atkarpa (1955, 2004–2006 m. tyrimai); 14 – Pietinės didžiojo aptvaro sienos atkarpa (1995, 2004–2006 m. tyrimai); 15 – Vakarinės didžiojo aptvaro sienos atkarpa (2006–2008 m. tyrimai); 16 – malūnas; 17 – II oficina (XVII a. monetų kalykla); 18 – III oficina (XVI a. Radvilų rūmai, XVII a. dvariškių rūmai?); 19 – Pilies kalno šiaurės vakarinė papėdė, Šv. Onos (XIV a.), Šv. Onos – Šv. Barboros (XVI a.) bažnyčios; 20 – spėjamų Naujųjų Žygimanto Augusto rūmų vieta (dab. LNM); 21 – Didžiojo aptvaro vakarinės sienos bokštas (XIV a.); 22 – bokštas, XVI a. vadintas „Žibintu" (XIX a. „Tvardovskio"); 23 – Senieji ir Naujieji „Pilies" vartai; 24 – LDK Vyriausiojo tribunolo pastatas.
Fig. 1. A diagram of the masonry structures of Vilnius Castle. The drawings of Architect Robertas Zilinskas were used in creating the diagram.

Vilniaus pilys su prieigomis užima apie 60 ha teritoriją. Jau XIV a. Vilniaus pilių kompleksą kairiajame Neries krante sudarė dvi pilys: Kreivoji ir Vilniaus. Kreivoji (iki 1390 m.), kaip dažniausiai teigiama istoriografijoje, buvo išsidėsčiusi Altarijos kalvyne dešiniajame Vilnios krante. Pagrindiniai jos įtvirtinimai, kaip spėjama, yra buvę Trijų Kryžių kalne (**1 pav.**). Naujausioje istoriografijoje tvirtinama, kad nei tradicinė, nei Jerzy Stanisławo Ochmańskio pilies lokalizacijos ties Užupio priemiesčiu teorijos nėra visai įtikinamos.[1]

Vilniaus pilies gynybinės sienos tarp Vilnios žemupio vagų juosė apie 10 ha teritoriją (**1 pav.:** 2).

Pilies raidos bruožai 1988–2001 metų akademinių tyrimų šviesoje

LDK valdovų rūmų teritorija yra Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje, tarp Pilies kalno ir Katedros (**1 pav.:** 3, 4). 1988–2001 m. tyrimus galima vadinti akademiniais. Tuo laiku moksliniai rūmų teritorijos tyrimai buvo prioritetiniai, jų metu nevyko statybos darbai.

1988 m. rūmų teritorijos tyrimams buvo sudaryta tyrėjų grupė iš Lietuvos istorijos instituto specialistų, o 1993 m. įkurta VšĮ Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, kuriai vadovavo habil. dr. Vytautas Urbanavičius. Jo vardu buvo išduoti Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimai teritorijos tyrimams 1988–2001 m.

Šio laikotarpio rūmų teritorijos tyrimų 1988–2001 m. medžiagos pirminę interpretaciją ir tyrimų ataskaitų tekstus parengė archeologai Albinas Kuncevičius (1989–1993 tyrimų metai), Egidijus Ožalas (1996–2001), Daiva Steponavičienė (1996–1998, 2000, 2001), Adolfas Tautavičius (1988–1996), Vytautas Urbanavičius (1988–1995, 1999), Evaldas Vailionis (1996–1998, 2000).

Pilių tyrimo centro archeologų tyrinėtos likusios Vilniaus pilies teritorijos dalies ataskaitų tekstus parašė Gintaras Abaravičius (1995, 1996), Vytautas Daugudis (1994), Algimantas Merkevičius (1995, 1996), Gintautas Rackevičius (1995–2001), V. Urbanavičius (1995, 1999).

1995 m. A. Tautavičius ir V. Urbanavičius suformulavo tyrimų išvadas, kurios ilgą laiką buvo nekvestionuojamos: ankstyviausias Pilies kalno pietvakarinės pašlaitės apgyvendinimas – nuo V a.; ankstyviausi mūriniai statiniai – XIII a. antroji pusė – XIV a.; pirmasis rūmų statybos etapas – XV a. pirmoji pusė; antrasis buvo siejamas su rūmų išplėtimu ir rekonstrukcija XVI a. pirmojoje pusėje (1520 (?) – 1530)[2]; trečiasis – su XVI a. pabaiga ir XVII a. pradžia, po 1610 m. gaisro[3] (**2 pav.**).

Napalys Kitkauskas, apibendrindamas architektūrinių tyrimų duomenis, ankstyviausius mūrinius statinius, skirtingai nuo archeologų, priskyrė XIII a. – XIV a. pirmajai pusei, o keturių korpusų vėlyvojo renesanso rezidencijos susiformavimo laikotarpį apibrėžė plačiai ir teisingai – XVI–XVII a. Jis pažymėjo, kad šio laikotarpio rūmų architektūra gana tiksliai pavaizduota XVIII a. pabaigos Pranciškaus Smuglevičiaus sepijose.[4] Vėliau prieita dar prie vienos išvados, kuri nesikeitė iki pat statybų rūmų teritorijoje pradžios – rūmų vakarinis ir šiaurinis korpusai statyti XVI a. pirmosios pusės rūmų rekonstrukcijos metu.[5]

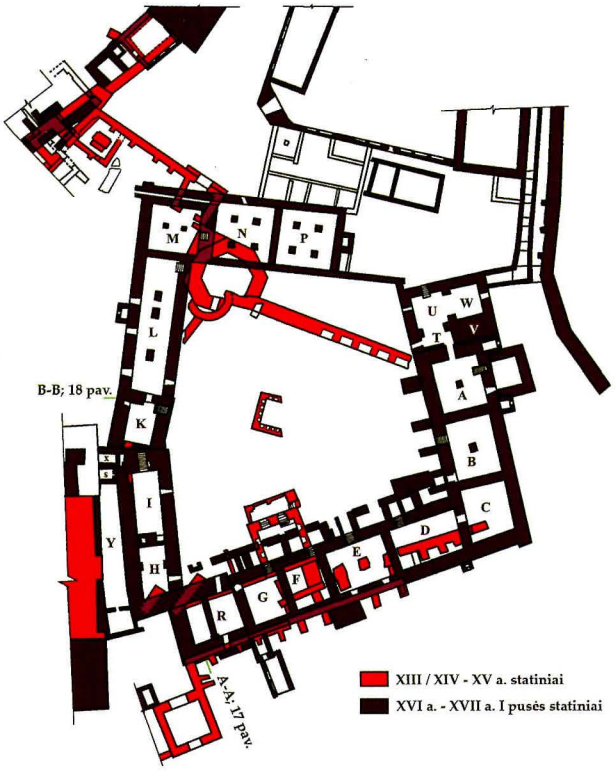

2 pav. LDK valdovų rūmų teritorijos mūrinių statinių schema. Sudarant schemą naudojausi architektų Romano Jaručio ir Ričardo Račinsko darbo brėžiniais.
A–G, (H, I), K–M, T, U, W – rūmų rūsiai; Y – rūsys rūmų išorėje; N, P, R, V – rūmų pirmo aukšto patalpos; X, S – latrinos.
Fig. 2. A diagram of the masonry structures on the grounds of the GDL Royal Palace. The drawings of Architects Romanas Jarutis and Ričardas Račinskas were used in creating the diagram.
A–G, (H, I), K–M, T, U, W – Palace basements; Y – a basement outside the Palace; N, P, R, V – ground floor Palace rooms; X, S – outdoor toilets.

Pilies raidos bruožai 2002–2009 metų gelbėjamųjų tyrimų šviesoje

2000 m. spalio 17 d. priėmus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymą, nuo 2002 m. pradžios Pilies kalno pietvakarinės papėdės tyrimai suintensyvėjo. 2002–2009 m. teritorijoje vyko statybos darbai, todėl moksliniai tyrimai nebuvo prioritetiniai. Archeologų praktiniai tyrimai, vykstantys projektuojamų požeminių komunikacijų ir patalpų vietoje, vadinami gelbėjamaisiais. Pilių tyrimo centro vadovu tapus Eduardui Kaukliui, archeologas Gintautas Rackevičius gavo leidimą tyrinėti teritoriją ir vadovavo archeologų grupei.

2002 m. rytų ir pietų korpuso išorėje buvo atidengti nemaži plotai. Buvo spėjama, kad XIV a. pabaigos – XV a. pradžios kelias ir mediniai pastatai yra orientuoti pagal šioje vietoje buvusią, bet neišlikusią mažojo aptvaro pietinę gynybinę sieną ar pastatą.[6] Mediniai kelio grindiniai ir kultūrinis sluoksnis jau tuomet buvo tiksliai datuoti pagal rastus Jogailos, Vytauto ir Kazimiero denarus. Šie grindiniai ir pastatai ties ankstyviausios rūmų dalies rūsiu „C“

3 pav. Kelio grindinio ir pastatų liekanos rūmų C rūsio išorėje. E. Ožalo 2002 m. tyrimai. Vaizdas iš pietryčių. Vytauto Abramausko nuotr.
Fig. 3. The remains of the road paving and buildings outside Palace basement C. 2002 investigation by E. Ožalas. View from the south east, photo by Vytautas Abramauskas.

4 pav. Rūmų vidinis kiemas. G. Striškos 2005 m. tyrimai. Vaizdas iš rytų. V. Abramausko nuotr.
Fig. 4. The Palace's inner courtyard: 2005 investigation by G. Striška. View from the east, photo by V. Abramauskas.

akivaizdžiai perkasti kasant rūmų pamatų duobę, todėl rūmai negalėjo būti pastatyti XV a. pirmojoje pusėje, kaip buvo manoma anksčiau (**2 pav.:** C; **3 pav.**).

Preliminarios išvados pastūmėjo populiarinti spėlionėmis grįstą Vlado Drėmos teoriją apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio rūmų statybą Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje XV a. pabaigoje.[7] N. Kitkauskas ją praplėtė, bet nenutolo nuo pagrindinių V. Drėmos teiginių. Jo manymu, L raidės plano rūmai buvo pastatyti Aleksandro (1492–1506) valdymo metais.[8]

Paskelbus rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimų metu rastą XIV a. pabaigos lobį[9] buvo išspręsta sena istoriografinė problema dėl pirmųjų lietuviškų monetų datavimo. Jos priskiriamos Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai, patvirtinant ankstesnę Ryszardo Kiersnowskio hipotezę.[10]

2002 m. gretinant su rašytinių šaltinių duomenimis klaidingai nutarta, kad XVI a. penktajame dešimtmetyje (apie 1544 m.) į šiaurę nuo didžiojo kunigaikščio rezidencijos buvo atitverta nemaža teritorija, vadinamasis Mikalojaus Radvilos Rudojo kiemas, vėliau perėjęs valdovo žinion.[11] Pagal naujausius dendrochronologinių tyrimų duomenis galima teigti, kad kiemas atitvertas anksčiau, XVI a. antrajame dešimtmetyje (apie 1514, 1515 m.), nei pastatyta M. Radvilos Rudojo rezidencija prie Pilies kalno.[12] Galima pagrįstai manyti, kad M. Radvila tik plėtojo iš tėvo Jurgio Radvilos 1541 m. paveldėtą valdą (**1 pav.:** 18).

Pirmaisiais LDK valdovų rūmų projekto įgyvendinimo metais buvo tyrinėti dar du nedideli plotai vidiniame rūmų kieme.[13] Vėliau buvo patikslinta kiemo laiptinės statybos pradžia – 1552 m. (**2 pav.**)[14] Ankstesnių akademinių tyrimų metu buvo manoma, kad kiemo laiptinė ir arkinės konstrukcijos galerijos pamatas statyti XVI a. pirmojoje pusėje. Naujausi archeologiniai tyrimai nedavė tikslesnių

duomenų apie galerijos pamato datavimą, aišku tik, kad jis buvo sumūrytas pastačius kiemo laiptinę XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje.

2005 m. ištirtas rūmų vidinio kiemo pietinės dalies plotas, čia įrengtos požeminės patalpos – muziejaus lankytojų terminalas. Tyrimų metu buvo patvirtintos ankstesnės išvados apie ankstyviausią teritorijos apgyvendinimą nuo V a.[15] Šioje rūmų kiemo vietoje buvęs paviršius XVI a. ir XVII a. pirmojoje pusėje kelis kartus pažemintas, todėl ūkinių duobių su grublėtąja keramika įkasimo kontūrų viršus neišlikęs (**1 pav.:** 12; **4 pav.**). Ankstyviausio Pilies kalno pietvakarinės papėdės apgyvendinimo vaizdas dažnai „varžomas" šios dienos pažinimo, o tolimesnės interpretacijos paliekamos ne mokslui, o istorijos populiarinimui.

2003 m. tyrimų metu buvo patikslintas žemės paviršius, buvęs aplink pietų korpusą įvairiais XIV–XVIII a. laikotarpiais.[16]

Pilies kalno šiaurinėje papėdėje, Arsenalo kieme, 2003 m. buvo ištirti keturi medinių pastatų horizontai, kuriuose rastos devynių pastatų liekanos. Absoliučiai datuoti visų keturių lygių konstrukciniai elementai.[17] Seniausio stulpinės konstrukcijos medinio pastato (aptvaro?) lenta pagaminta iš 1259, 1260 m. kirsto medžio, tame pačiame horizonte (?) buvusio kito pastato sienų rentiniams naudotos 1271, 1272 m., o grindims – 1287, 1288 m. kirstos pušys. Pagal vėliausias pastatų konstrukcijų medienos datas ankstyviausi Pilies kalno šiaurinės papėdės statiniai priskirti XIII a. viduriui – ketvirtajam ketvirčiui. Dviejų vėliausiųjų išlikusių medinių pastatų konstrukcijoms naudotos pušys kirstos tarp 1297 m. ir 1321 m. Vėliausius išlikusius Pilies kalno šiaurinės papėdės pastatus galima datuoti XIV a. pirmuoju ketvirčiu. XVI a. antrojoje pusėje šioje vietoje buvo smarkiai pažemintas XIV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje buvęs paviršius. 1566 m. nukirsti medžiai naudoti šioje vietoje statyto mūrinio pastato pamatui (**1 pav.:** 5).[18] Šie nauji duomenys apie ankstyviausius absoliučiai datuojamus medinius pilies pastatus nagrinėjant atskiras radinių grupes gali būti jungiami su ankstesnių tyrimų medžiaga. Tai duos daug tikslesnius ir labiau pagrįstus rezultatus.

A. Tautavičius, remdamasis Novgorodo medinių pastatų perstatymo intervalu – 20–25 metai, manė, kad ir Vilniaus Žemutinės pilies pastatai buvo perstatomi kas 20–30 metų.[19] Kaip parodė naujausi medinių Žemutinės pilies pastatų dendrochronologiniai tyrimai, medinių pastatų perstatymo tarpsnis buvo gerokai trumpesnis.

Apie ankstyviausius XIII a. vidurio – XIV a. vidurio medinius (arba medžio ir žemių) pilies įtvirtinimus nėra vienareikšmių natūros tyrimais pagrįstų duomenų.

XIV a. suformuojama Vilniaus pilies mūrinių gynybinių įtvirtinimų sistema. Jos planinė struktūra ir detalesnė raida laukia išsamesnių tyrimų. Vilniaus pilies gynybiniai įtvirtinimai turi du aptvarus: didįjį, žinomą iš XVII a. vidurio – XIX a. pradžios planų, ir mažąjį (įtvirtintame papilyje), apie kurį sužinota iš XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios[20] natūros tyrimų (**1 pav.**). Mažasis aptvaras atitvarine (gynybine) siena[21] buvo padalytas į rytinį (arčiau Pilies kalno) ir vakarinį kiemus (**1 pav.:** 6). Į aptvaro rytinį kiemą buvo patenkama pro pietinius[22] vartus, o į vakarinį – pro šiaurinius[23].

5 pav. Mažojo aptvaro pietinės gynybinės sienos kontraforsas (M 25). E. Ožalo 2004 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 5. A buttress of the small yard's south defensive wall (M 25). 2004 investigation by E. Ožalas. View from the north, photo by V. Abramauskas.

Šiuo metu jau galima pamatuotai teigti, kad mažojo aptvaro pietinė gynybinė siena[24], matyt, ir prie jos prišlieti pietiniai vartai[25], statyti XIV a. pirmojoje pusėje. Iš naujausių tyrimų duomenų žinome, kad trys iš gynybinės sienos pamatų klojiniui naudotų lentų išpjautos iš 1326–1327 m. nukirstų pušų (**1 pav.:** 7; **2 pav.**; **5 pav.**; **6 pav.**).[26] Tai šiuo metu seniausia nustatyta su mūro konstrukcijomis susijusi data. Pietinių vartų prieigose, jų vidinėje pusėje, buvo dešimt (?) medžiais ir penki akmenimis grįsti grindiniai. Mediniai grindiniai preliminariai datuoti XIV–XV a., o akmeniniai – XVI–XVII a.[27] Tik vienas, viršutinis akmeninis grindinys tikrai nesusijęs su pietiniais vartais, jis išgrįstas XVII a. pirmojoje pusėje Katedros Šv. Kazimiero koplyčios statybos metu, iki jos pašventinimo (1623–1636 m.). Pietiniai mažojo aptvaro vartai tris šimtmečius, iki XVII a. pradžios, kai buvo nugriauti, išliko svarbi jungiamoji Vilniaus pilies gynybinės sistemos grandis.

Galima manyti, kad į vakarus nuo pietinių vartų pastato buvusi gynybinė siena, išlikusi po dabartinės Katedros aikštės grindiniu, jau XIV a. pirmojoje pusėje buvo mažojo aptvaro dalis. Nėra visiškai aiški šio aptvaro sienų konfigūracija rytuose ir vakaruose. Galima tik spėlioti, kad gy-

6 pav. Pietiniai mažojo aptvaro vartai (M 36). E. Ožalo 2004 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 6. The small yard's south gate (M 36). 2004 investigation by E. Ožalas. View from the north, photo by W. Abramauskas.

7 pav. Mažojo aptvaro šiaurinės ir vakarinės gynybinės sienos (M 23 ir M 26). E. Ožalo 2008, 2009 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės vakarų. V. Abramausko nuotr.
Fig. 7. The small yard's north and west defensive walls (M 23 and M 26). 2008 and 2009 investigations by E. Ožalas. View from the north west, photo by V. Abramauskas.

nybinės sienos susijungė ties dabartinės Katedros varpinės bokštu, jo ankstyviausiąja keturkampe dalimi (**1 pav.:** 8).

Šiauriniai mažojo aptvaro vartai[28], apskrito plano bokštas[29] ir gynybinės sienos[30] jau XIV a. pirmojoje pusėje sudarė mažojo aptvaro šiaurinius įtvirtinimus (**1 pav.:** 10, 11; **2 pav.**). Naujausių tyrimų metu patikslintas lygiagrečios ankstesnei (?) gynybinei sienai[31] antrosios, vakarinės mažojo aptvaro gynybinės sienos datavimas (**1 pav.:** 9; **2 pav.**; **7 pav.**). Gynybinės sienos pamatų klojinio pušys kirstos 1328 m.[32] Čia surasti ankstesniems tyrėjams nežinomo keturkampio plano bokšto pamatai (**1 pav.:** 9; **2 pav.**).[33] Šiauriniai vartai ir gynybinės sienos išliko nenugriauti iki LDK valdovų rūmų šiaurinio ir dalies vakarinio korpuso statybų pradžios XVI a. viduryje (apie 1552 m.). Galbūt šių įtvirtinimų žemesnioji dalis išliko žemės paviršiuje iki pat XVIII a. pabaigos? Valdovų rūmų vakarinio korpuso išorėje nuo XVI a. vidurio iki pat XVIII a. pabaigos žemės paviršius pakilo labai nedaug. Iki XVI a. vidurio šiaurinių mažojo aptvaro vartų patalpoje buvo suformuoti du medžiais ir dar du akmenimis grįsti kelio paviršiai (**1 pav.:** 10; **2 pav.**).[34]

Žymus architektūros istorikas N. Kitkauskas įdėjo nemažai pastangų diferencijuodamas ankstyviausius Žemutinės pilies gynybinius įtvirtinimus. Besigilindamas į pastatų pamatinių dalių mūro savybes Pilies kalno pietvakarių papėdės ankstyvuosius mūrinius statinius ir gynybinius įtvirtinimus jis datavo gana plačiai – XIII–XIV a., o apibendrindamas akademinių tyrimų duomenis konstatavo – baltiškasis (vendinis) plytų perrišos būdas Vilniaus pilies statybose galėjo būti pradėtas taikyti XIII a. antrojoje pusėje. Čia labai svarbu pažymėti, kad straipsnio išvadų dalyje tyrėjui prireikė tariamosios nuosakos.[35]

Mažojo aptvaro įtvirtinimų viduje, pietinių vartų prieigose, buvusiai medinei konstrukcijai panaudotos pušys kirstos 1312–1313 m. Žemiau buvęs lentų paklotas siejamas su ankstyviausia žmogaus veikla šioje pietvakarinėje papilio pusėje. Virš įžemio po paklotu gulėjęs rąstas nupjautas 1287–1288 m.[36] Tyrėja spėja, kad ir kiti du rąstai be požievio rievių kirsti XIII a. septintajame dešimtmetyje.[37] Mediniai lentų grindiniai, siejami su pietiniais mažojo aptvaro vartais, buvo aukščiau 1313 m. datuotos konstrukcijos. Tai atitinka mažojo aptvaro pietinės gynybinės sienos[38] ir pietinių vartų[39] statybą XIV a. pirmojoje pusėje (**1 pav.:** 7; **5 pav.**, **6 pav.**).

Šiandien aišku, kad seniausioji mažojo aptvaro gynybinių įtvirtinimų dalis buvo plečiama dar ir XV a. viduryje. Pietinės mažojo aptvaro sienos kontraforso (?) pamatų konstrukcijai ir klojiniui naudotos lentos vėliausiai išpjautos 1458 m. (**2 pav.:** C)[40]

Naujausiose architektūrinių tyrimų publikacijose toliau teberutuliojama neperspektyvi teorija apie tariamus Vilnios žemupio kairiosios vagos perkėlimus. Galima tik apgailestauti, kad iki šiol manoma Vilnią XIV a. tekėjus prie pat mažojo aptvaro pietinės gynybinės sienos.[41] Šiandien aišku, kad XIV–XV a. čia buvo drėgna mediniais pastatais užstatyta vieta, tačiau jokios upės vagos ir net gynybinio griovio nebuvo. Tyrimų dokumentai leido bendru pjūviu susieti mažojo ir didžiojo aptvaro įtvirtinimus, ir jame nematyti upės vagos.[42] XVI a. pradžioje šioje šlapioje vietoje buvo įrengtas tvenkinys,

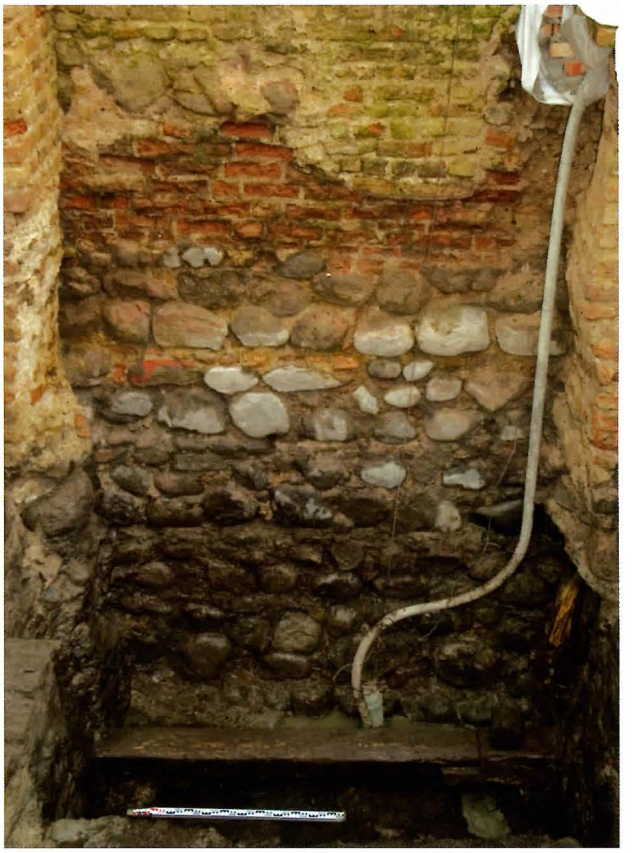

8 pav. Didžiojo aptvaro pietinė gynybinė siena ties Naujaisiais Pilies vartais. G. Striškos 2007 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės. Mindaugo Kaminsko nuotr.
Fig. 8. The large yard's south defensive wall at the New Castle Gate. 2007 investigation by G. Striška. View from the north, photo by Mindaugas Kaminskas.

sujungtas kanalu su, matyt, netoliese buvusiu karaliaus malūnu (**1 pav.:** 16; **9 pav**).[43]

Archeologinių tyrimų duomenimis, Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje XIII a. sluoksnio liekanos daugelyje vietų sunaikintos vėlesnių žemės darbų ir niekur nepriglunda prie ankstyviausiųjų mūrinių pastatų ir įtvirtinimų liekanų viršžeminės dalies (**1 pav.:** 12). Todėl išties sunku (o ir neįmanoma) įrodyti, kad XIII a. mūriniai pastatai ir įtvirtinimai ankstesni nei XIV a. sluoksniai, susiformavę šalia ar jų prieigose.

Giliau pažvelgus į archeologinių tyrimų problematiką, galima pastebėti, kad, nustatant sluoksnio amžių, radinių grupių analizė neprilygsta absoliučiam medinių konstrukcijų ir pavienių rąstų, lentų datavimui.

Remiantis naujausių dendrochronologijos ir archeologijos tyrimų duomenimis, galima pamatuotai teigti, kad jau XIII a. pabaigoje čia buvo medžiu sutvirtintas vidinio įtvirtinimų žiedo griovio (pylimo?) šlaitas.[44] Kol neparengti archeologinių tyrimų dokumentai, pirminę tyrimų medžiagą galima interpretuoti gana plačiai. Galima spėti, kad XIII a. pabaigoje (apie 1293 m.) čia būta medinės arba mūrinės (?) gynybinės sienos. Kultūrinis sluoksnis su vėliausiais XIII a. radiniais šlaite nesusidarė. XIV a. pirmojoje pusėje (apie 1323 m.) šlaitas buvo papildomai tvirtinamas.[45]

9 pav. Tvenkinio (?) pylimas, prie rūmų pietinio korpuso. E. Ožalo 2003 m. tyrimai. Vaizdas iš pietų pusės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 9. The pond (?) embankment near the Palace's south building. 2003 investigation by E. Ožalas. View from the south, photo by V. Abramauskas.

10 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų C rūsys. E. Ožalo 2006 m. tyrimai. Vaizdas iš pietų pusės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 10. Wooden foundation structures and Palace basement C. 2006 investigation by E. Ožalas. View from the south, photo by V. Abramauskas.

Vilniaus pilies mažojo aptvaro įtvirtinimų liekanos laikytinos vienos iš seniausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mūrinių pilių liekanomis.

Naujausių tyrimų, susijusių su požeminių komunikacijų tiesimu, metu buvo tyrinėtos keturios nedidelės Vilniaus pilies didžiojo aptvaro atkarpos. Didžiojo aptvaro siena juosia apie 10 ha teritoriją ir yra apie 1250 m ilgio (**1 pav.**).

Lietaus nuotekynės trasoje, netoli anksčiau tirto[46] ploto, atidengtas gynybinės sienos fragmentas neabejotinai dviejų statybos etapų: ankstesnioji siena mūryta iš plytų naudojant baltiškąją plytų perrišą, o vėlesnioji mūryta pastorinant buvusiąją sieną, naudojant riedulius ir plytų nuolaužas (**1 pav.:** 13). Jos išorinę pusę XIV–XVIII a. skalavo kairioji Vilnios žemupio vaga.

Antroji atkarpa atkasta parke tiesiant vandentiekio vamzdį, netoli anksčiau tyrinėto[47] ploto (**1 pav.:** 14).[48]

Trečioji atkarpa rasta ties vėliau pastatytais Pilies vartais, netoli anksčiau tyrinėto ploto.[49] Ant jos atremta XVI a. antrojoje pusėje statytų Pilies vartų šiaurinė siena (**1 pav.:** 23; **8 pav.**).[50]

Ketvirtoji didžiojo aptvaro sienos vakarinės dalies atkarpa, mūryta iš lauko riedulių panaudojant plytų nuolaužas, tirta tiesiant požeminių komunikacijų kolektorių (**1 pav.:** 15; **2 pav.**).[51] Jos mūro konstrukcija artima pietinės sienos vėlesniajam etapui.

Didžiojo aptvaro sienos statytos XIV a. viduryje–antrojoje pusėje. Galbūt jos buvo remontuojamos arba perstatomos ir XV a. pradžioje?

Vilniaus papilio senieji mūriniai įtvirtinimai ir pastatai pradedami griauti XVI a. pradžios statybų metu.

Ilgą laiką Žemutinės pilies rūmų liekanų tyrėjai, iškraipydami vienintelio žinomo rašytinio šaltinio duomenis apie rūmų statybą, bandė įrodinėti, kad 1530 m. rūmai buvo ne ką tik pastatyti, o perstatyti.[52] Bonos Sforzos dvariškio Giovanni Andrea Valentini laiškas Mantujos kunigaikščiui Federikui II Gonzagai parašytas 1530 m. rugsėjo 2 d. Krokuvoje. Juo pranešama ir žinia apie LDK didžiojo etmono, Trakų vaivados, kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio mirtį. Pirmasis šio laiško sakinys neturėtų būti iškraipomas: „Liepos antrą dieną kilo gaisras Vilniuje, Lietuvos sostinėje, ir sudegė jo trečdalis bei visa pilis, išskyrus karališkuosius rūmus, kurie, kainavę šimtą tūkstančių dukatų, *neseniai pabaigti statyti*, ir aukštutinė tvirtovė, kuri stovi ant kalno ir yra greta pilies, išliko sveika."[53]

Per ilgamečius rūmų teritorijos tyrimus nepavyko surinkti jokių šią lakonišką žinutę paneigiančių naujų duomenų, kurie leistų teigti, kad XVI a. pradžioje Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje buvę rūmai būtų perstatyti, o ne pastatyti.

Ne vienerius metus rūmų teritoriją tiriantis archeologas E. Ožalas atkreipė dėmesį, kad žemiau ankstyviausios rūmų dalies[54] pietų korpuso rūsio F grindų 1992 m. buvo rastos XVI a. pradžioje kaldintos Aleksandro monetos – pusgrašis (?) ir keli denarai (**2 pav.:** F).[55] Nepaisydami tokios gan aiškios ir gerai datuojamos tyrimų medžiagos, archeologai, rašydami tyrimų išvadas, teigė, kad rūmai statyti XV a. pirmojoje pusėje.[56] Apibendrinus XVI a. pradžios numizmatinius radinius buvo suabejota pirminėmis išvadomis, o rūmų statybos pradžia nukelta į XVI a. antrąjį dešimtmetį.[57]

Rūmų statybos metu pietinio korpuso išorėje buvo įrengtas tvenkinys, kurio pylimo sutvirtinimo konstrukcijai naudotos pušys kirstos 1509–1510 m. žiemą (**9 pav.**).[58] Logiška, kad tvenkinys įrengtas prieš rūmų pastato statybos pradžią, norint nusausinti drėgną Vilnios žemupio vietą.

Lietuvoje dar nėra sudaryta juodalksnio medienos kalendoriškai datuota skalė, kuri leistų absoliučiai datuoti medines konstrukcijas. 2004–2006 m. Žemutinės pilies archeologinių tyrinėjimų metu buvo ištirtos keturios grupės juodalksnio medinių pamatų konstrukcijų iš skirtingų objektų: pirmoji iš seniausios LDK valdovų rūmų dalies – pietinio korpuso C rūsio (**1 pav.:** 4; **2 pav.:** C; **10 pav.**), antroji – iš rūmų tarnybinio (anksčiau Radvilų) kiemo atitvarinės sienos ties antrąja oficina (**1 pav.:** 17; **11 pav.**), trečioji – iš Valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio priestato W rūsio (**1 pav.:** 4; **2 pav.:** W; **12 pav.**), ketvirtoji – iš M. Radvilos Rudojo rūmų (trečiosios oficinos) (**1 pav.:** 18; **13 pav.**). Buvo nustatytos skirtingu laiku statytų mūrinių statinių pamatų medinėms konstrukcijoms naudotų juodalksnių santykinės kirtimo datos: pirmosios

grupės – 0 (61) m., antrosios – 2 (63) m., trečiosios – 30 (91) m., ketvirtosios – 31 (92) m.[59] Iš rašytinių šaltinių duomenų buvo žinoma, kad M. Radvilos rūmai prie Pilies kalno statyti 1544 m.[60] Atlikus paprastą aritmetinį veiksmą 1544–31=1513 gaunama apytikrė seniausios LDK valdovų rūmų dalies statybos pradžios data – apie 1513 m. Ji atitinka ir tiriant numizmatinius šaltinius nustatytą laiką – XVI a. antrasis dešimtmetis.

Naujausių LDK valdovų rūmų rytinio korpuso archeologinių tyrimų metu surasta rytinio korpuso šiaurinio priestato pamatų klojinio lenta išpjauta iš 1543 m. nukirstos pušies.[61] Panaudojus absoliučią ir santykinę pušies ir juodalksnio chronologiją gauname panašią datą – apie 1513 m.

Rytinio korpuso šiaurinis priestatas (W – vienas iš jo rūsių) sudaro to paties laiko statinių kompleksą su Pilies kalno vakarine atramine siena, keturiais jos arkbutanais ir koridoriumi. Archeologinių tyrimų metu nustatytas jų statybos laikas – XVI a. vidurys.[62] Atraminės sienos statybos laikas – 1544–1548 m. – patvirtinamas ir rašytinių šaltinių duomenimis.[63]

Seniausio į LDK valdovų rūmus atvesto vandentiekio vamzdžiai pagaminti iš 1529 m. kirstų pušų (**14 pav.**).[64] Galima manyti, kad 1529 m. jaunojo Žygimanto Augusto įšventinimo į Lietuvos didžiuosius kunigaikščius iškilmėms senųjų[65] rūmų statyba buvo baigta. Išties sudėtinga Žygimanto Senojo rūmus, baigtus statyti apie 1529–1530 m., vadinti pirmuoju itališko renesanso architektūros pavyzdžiu LDK. Jų architektūros vaizdas matomas G. Brauno ir F. Hogenbergo Vilniaus plane. Menotyrininkė Rūta Janonienė pažymi, kad plane vaizduojami rūmai negali būti vertinami kaip tikslus ikonografinis šaltinis, tačiau gali atspindėti realius architektūros bruožus.[66] Čia vaizduojami XVI a. pradžioje statyti rūmai dar turi gotikos reliktų.

XVI a. pradžioje LDK valdovų rūmų statybos metu buvo sugriauta dalis papilio mažojo aptvaro pietinių mūrinių pastatų ir įtvirtinimų (**1 pav.:** 12). Likę mūriniai pastatai ir įtvirtinimai – gynybinės sienos, bokštas, vartai[67] – tarsi uždarė rūmų kiemą iš vakarų pusės (**1 pav.:** 6, 7, 11).

Apie XVI a. pradžios statybas, be kelių trumpų žinučių, neturime rašytinių šaltinių duomenų. Jau XVI a. vidurio statybas Vilniaus pilyje atspindi Žygimanto Augusto dvaro 1543–1548 m. sąskaitos.[68] Nuo 1546 iki 1548 m. tebeatsiskaitoma už dviaukščių Žygimanto Augusto rūmų – *Domus nova* prie Vilnios priešais Šv. Onos bažnyčią (**1 pav.:** 19) statybas. B. R. Vitkauskienė sieja naujuosius rūmus su dabartinio Lietuvos nacionalinio muziejaus pastato šiaurine dalimi (**1 pav.:** 20).[69] Matyt, tuomet (1547 m.) ir buvo nugriautas didžiojo aptvaro vakarinės gynybinės sienos keturkampio plano bokštas (**1 pav.:** 21) ir pradėtas statyti naujas bokštas, tuomet vadintas Žibintu, vėliau Tvardovskio (**1 pav.:** 22).

XVI a. penktajame dešimtmetyje senųjų LDK valdovų rūmų – *Aula Regia antiqua*[70] rytiniam korpusui pradėtas statyti šiaurinis priestatas (**2 pav.:** T, U, V, W). Priestato W rūsio medinių rastų konstrukcijos statytos iš 1543 m. kirstų juodalksnių.[71] Ankstesnėje literatūroje priestatas vadintas Bonos galu (priestatu), šis pavadinimas formaliai teisingas. Tik priestato statybos laikas neturėtų būti siejamas su 1539 m. rugpjūčio 25 d. Bonos Sforzos laiške

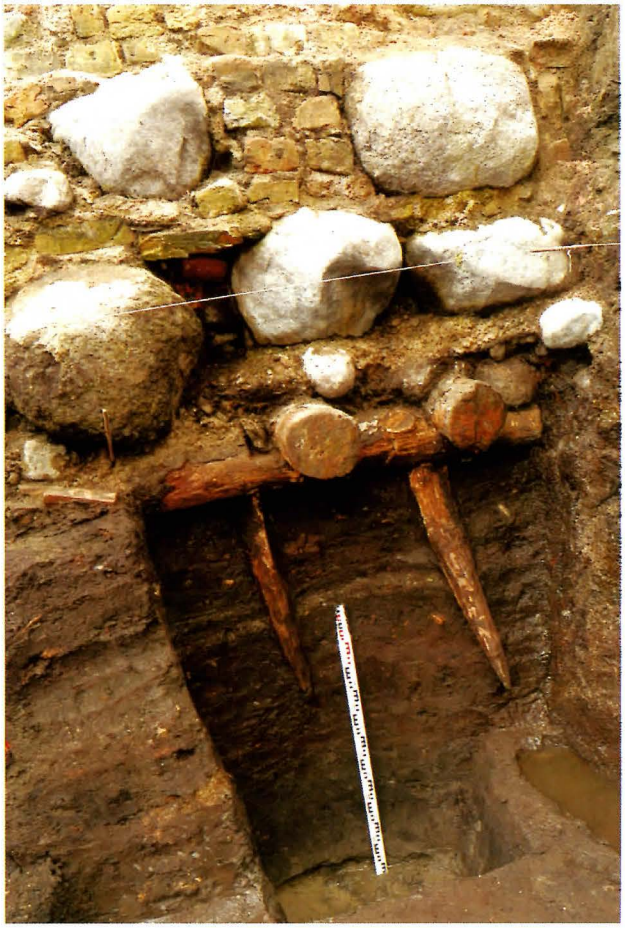

11 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, Radvilų kiemo atitvarinė siena. D. Steponavičienės, P. Blaževičiaus 2005 m. tyrimai. Vaizdas iš rytų pusės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 11. Wooden foundation structures and the Radvila courtyard's fence wall. 2005 investigation by D. Steponavičienė and P. Blaževičius. View from the east, photo by V. Abramauskas.

12 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų W rūsys. P. Blaževičiaus 2006 m. tyrimai. Vaizdas iš vakarų pusės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 12. Wooden foundation structures and Palace basement W. 2006 investigation by P. Blaževičius. View from the west, photo by V. Abramauskas.

13 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, M. Radvilos rūmai. G. Striškos 2004 m. tyrimai. Vaizdas iš pietvakarių. V. Abramausko nuotr.
Fig. 13. Wooden foundation structures and the palace of M. Radvila. 2004 investigation by G. Striška. View from the south west, photo by V. Abramauskas.

paminėta laiptinės į rūmų sodą statyba.[72] 1544–1548 m. pastačius Pilies kalno vakarinę atraminę sieną, priestatas sujungtas su naujausiais rūmais koridoriumi (**1 pav.:** 20). Tuomet, 1544 m., statyti ir M. Radvilos Rudojo rūmai prie Pilies kalno, nors jų statybos pradžios data iš šaltinių nėra žinoma.[73] Ir ankstesnėje istoriografijoje šie rūmai buvo siejami su pastato pilies kalno vakarinėje papėdėje liekanomis (**1 pav.:** 18).

Išlikusios Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1572) neatskleidžia statybų Vilniaus pilyje masto po 1548 m., Žygimanto Senojo mirties. Jas istorikai kol kas menkai tyrinėjo.

XVI a. viduryje ir trečiajame ketvirtyje, plečiant senuosius XVI a. pradžioje pastatytus LDK valdovų rūmus, liko dalis pietinių mažojo aptvaro gynybinių įtvirtinimų (**1 pav.:** 7). Buvo statoma rūmų vakarinio korpuso šiaurinė dalis ir šiaurinis korpusas (**2 pav.:** L, M, N, P). Nugriauti (arba iš dalies nugriauti) šio aptvaro šiauriniai įtvirtinimai – gynybinės sienos, vartai (**1 pav.:** 6, 10, 11).[74]

Rūmų šiaurinio ir vakarinio korpuso rūsių pertvarinė siena[75], taip pat dvi rūsio L sienos pastatytos ant medinių konstrukcijų, kurių poliai išpjauti iš 1552–1553 m. nukirstų pušų (**3 pav.:** L, M; **15 pav.**).[76]

Kol kas galima tik spėlioti, kad tuomet Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto statyti rūmai sujungti į vientisą keturių korpusų pastatą su uždaru kiemu ir pietiniais bei vakariniais vartais, kurį matome XVII a. vidurio – XVIII a. kartografiniuose šaltiniuose.

Anksčiau buvo manoma, kad pietinio rūmų korpuso vartai pastatyti XV a. arba XVI a. pirmojoje pusėje, o vakarinio korpuso vartai – XVI a. pirmojoje pusėje. Išlikusių architektūrinių dalių natūros tyrimų pradininkas naujausiame 2006 m. tarptautinės konferencijos pranešime, nenurodydamas nepaskelbtų ir tuomet dar nepilnai dokumentuotų 2004 m. Eglės Montvilaitės, Egidijaus Ožalo ir Rūtilės Pūkienės tyrimų, konstatavo: visi rūmų korpusai buvo pastatyti iki XVI a. vidurio.[77] Gal pasikeitė vakarinio

14 pav. Rūmų vandentiekio vamzdis, prie rūmų pietinio korpuso. E. Ožalo 2006 m. tyrimai. Vaizdas iš vakarų pusės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 14. A Palace water pipe near the Palace's E building. 2006 investigation by E. Ožalas. View from the west, photo by V. Abramauskas.

ir šiaurinio rūmų korpusų statyboje naudotų plytų matmenys ar buvo patikslinti jų ankstesnieji matavimai?

Antai tik pažvelgus į G. Fürstenhoffo planą matyti, kad į rūmų kiemą buvo patenkama pro dvejus vartus (**16 pav.:** 73). Dėl pietinio korpuso vartų[78] ir vakarinio korpuso „properšos", o išties – vartų[79] buvimo nekyla abejonių ir LDK valdovų rūmų atkūrimo moksliniam vadovui bei jo kolegoms. Tačiau ir naujausiame pranešime buvo ignoruojamos archeologinių tyrimų išvados, kad vienintelis išlikęs į pietinio korpuso vartų patalpą vedantis grindinys datuojamas XVII a. pirmąja puse (**2 pav.:** A–A; **17 pav.:** 6).[80]

Daug metų propaguojamas teiginys, kad į rūmų kiemą iš pietų pusės buvo patenkama pro pakeliamąjį tiltą[81], neturi mokslinio pagrindo. Vartų patalpos pietinės sienos paviršiuje aptiktas akmuo „pakeliamojo tilto" ašiai.[82] Rūmų išorėje, sluoksniuose, perkastuose vartų patalpos statybos metu, išties rastos XV a. pradžios (apie 1424 m.) medinio tilto liekanos ir XVI a. pradžios (apie 1511–1512 m.) dviejų eilių medinių stulpų konstrukcija (**17 pav.:** 2).[83] Abi konstrukcijos orientuotos R–V kryptimi, t. y. lygiagrečiai, o ne statmenai įvažiavimo vartams. Jos perkastos XVI a. pirmojoje pusėje prijungiant latriną prie rūmų pietų korpuso ankstesnės dalies. Latrinos siūlės pradėtos rievėti ties H abs 90.00 altitude, o įvažiavimo vartų grindinio paviršius buvęs daugiau nei trys metrai aukščiau, ties H abs 93.30 altitude. Ankstesnioji konstrukcija susijusi su ankstyvaisiais mažojo įtvirtinimų žiedo pietinės dalies gynybiniais įtvirtinimais, vėlesnioji – su Žygimanto Senojo rūmų statybos pradžia XVI a. antrajame dešimtmetyje, ir abi neturi nieko bendro su pietiniu įvažiavimų į rūmų kiemą. Vartų akmuo su grioveliu gali būti ir antrinio panaudojimo arba vartų varčios atrama.

Tai, kad XVI a. antrojoje pusėje šioje vietoje nebuvo kelio grindinio, galima paaiškinti buvusio paviršiaus nežymiu pažeminimu ar pergrindimu ties ta pačia altitude XVII a. pirmojoje pusėje (**17 pav.:** 6). Tai apsunkino ir pirminę archeologinių tyrimų interpretaciją. Pasitelkus 2004–2006 m. tyrimų duomenis šį grindinį galima bendru pjūviu susieti su Katedros Šv. Kazimiero koplyčia, dėl kurios statybos XVII a. pirmojoje pusėje nekyla abejonių. Kaip parodė naujausi istoriniai tyrimai, šiandien galima pamatuotai teigti, kad koplyčios statyba prasidėjo 1624 m. kovą.[84] Matyt, tik tuomet buvo įrengta LDK valdovų rūmų pietinio korpuso jungtis su katedros pietine nava, iš kurios galerijos buvo patenkama ir į balkoną virš Šv. Kazimiero koplyčios durų.

Dėl XVIII a. plane žymimų rūmų vakarinio korpuso vartų statybos laiko būta nemažai neaiškumų (**16 pav.:** 73). Korpuso išorėje ties vartais ištirtas ir gerai dokumentuotas nedidelis plotas. Pagal jo tyrėjo pirmines išvadas į rūmų vakarinius vartus fiziškai galima patekti tik, kaip tuo metu manyta, nuo XIX a. pradžios (?) grindinio (**2 pav.:** B–B; **18 pav.:** 2).[85] Visi ankstesnieji išlikę grindiniai perkasti statant vakarų korpusą. Naujausių tyrimų metu pavyko atidengti nemažą šio grindinio dalį, kuri aiškiai priglunda prie rūmų vakarinio korpuso sienos. Jo datavimas gan aiškus – XVII a. Dar ir XVIII a. grindinys buvo prižiūrimas.[86]

Galima manyti, kad didelė mažojo aptvaro mūrinių gynybinių įtvirtinimų dalis buvo nugriauta tik XVI a. antrojoje pusėje[87] (jei vakarų korpuso išorėje XVI a. viduryje buvęs paviršius buvo pažemintas (nukastas) XVII a. pradžioje) ar net XVII a. pradžioje.[88] Po 1610 m. gaisro rūmai buvo atstatomi, rekonstruojami, o gal ir plečiami. Šv. Kazimiero koplyčios ir kitokie[89] statybos darbai buvo pabaigti 1631 m. pabaigoje.[90] Taigi pamatuotai galima teigti, kad tai, ką matome XVIII a. pabaigos ikonografiniuose šaltiniuose, yra ne kas kita, o pilininko Petro Nonharto, architekto Vilhelmo Pohlio ir jų bendradarbių kūrinio griu-

15 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų M rūsys. E. Ožalo 2004 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 15. Wooden foundation structures and Palace basement M. 2004 investigation by E. Ožalas. View from the north, photo by V. Abramauskas.

16 pav. Vilniaus plano iš J. G. M. von Fürstenhoffo rinkinio fragmentas. XVIII a. trečiojo dešimtmečio pabaiga. I. Ilarienė., „Trys žemėlapiai, reprezentuojantys Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę: Iš kartografinės ir ikonografinės medžiagos paieškų Drezdene ir Berlyne", Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai, Vilnius, 2007, p. 366.
Fig. 16. A fragment of a plan of Vilnius from the J. G. M. von Fürstenhoff collection. Late 1720s. From: I. Ilarienė, 'Trys žemėlapiai, reprezentuojantys Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę: Iš kartografinės ir ikonografinės medžiagos paieškų Drezdene ir Berlyne', Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai, Vilnius, 2007, p. 366.

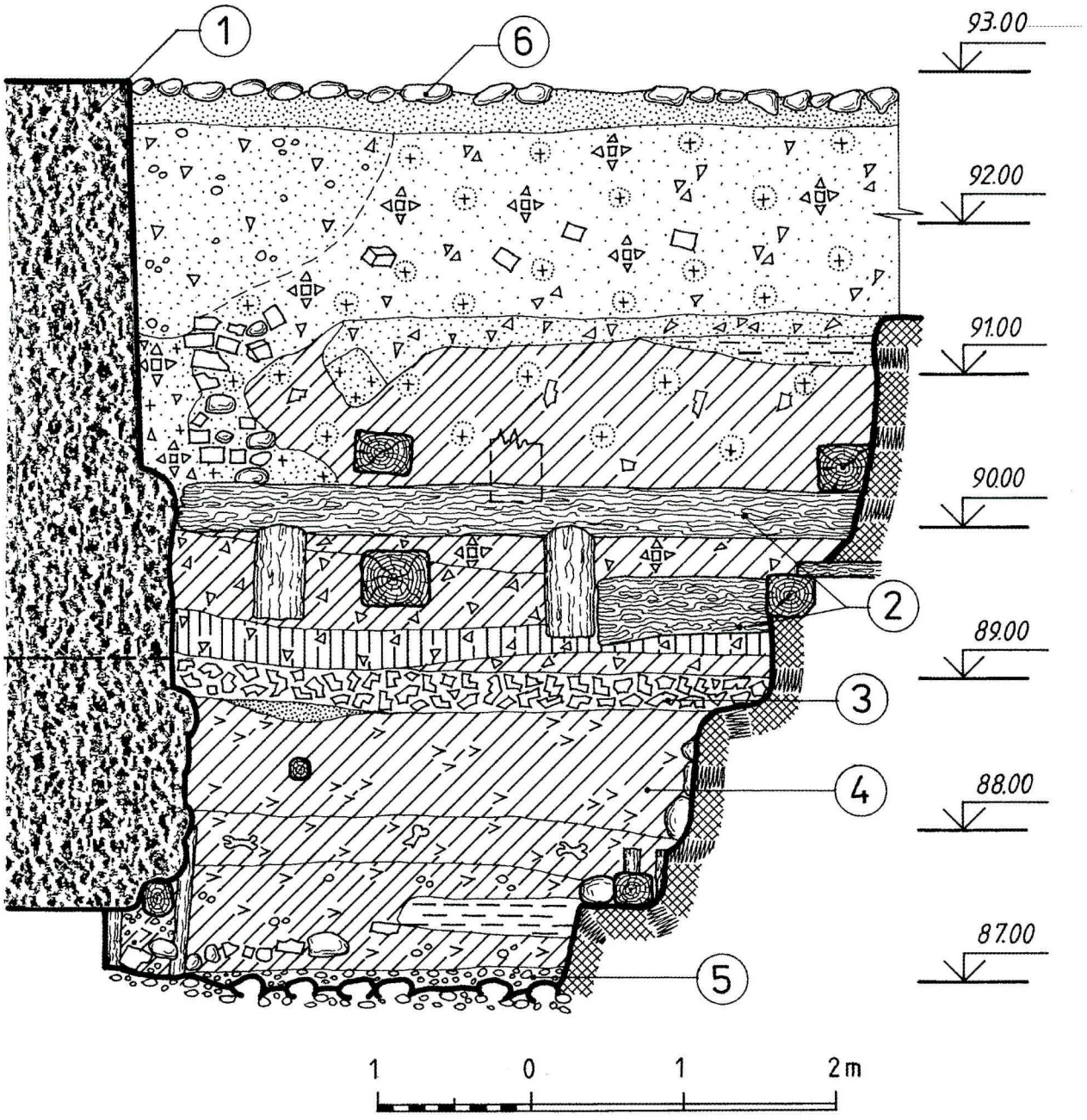

17 pav. Kultūrinio sluoksnio pjūvis ties rūmų pietiniais vartais.
E. Ožalas, „Tyrimai Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje", VŽPR, 1996–1998 metų tyrimai, (t. 5), Vilnius, 2003, p. 186, pav. 66.
Fig. 17. The section of the cultural layer near the Palace's South gate.
From: Ožalas E., 'Tyrimai Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje', VŽPR,1996–1998 metų tyrimai (5), Vilnius, 2003, p. 186, il. 66.

vėsiai. Apibūdinti jų stiliaus kaip itališko renesanso išties negalima. Pirmoji į šiaurę nuo Alpių itališko renesanso stiliaus Bavarijos hercogo Liudviko X rezidencija pastatyta tik 1543 m. Landshute. Jos architektūrai įtakos turėjo Mantujos Gonzagų rūmai *Palazzo del Te*.[91] LDK valdovų rūmai vėliausiuoju rezidencijos laikotarpiu – XVII a. pirmojoje pusėje priskirtini šiaurės renesanso arba ankstyvojo baroko stiliui.

XVI a. antrojoje pusėje nugriautas Pilies vartų bokštas ir pradėti statyti naujieji pilies vartai (**1 pav.:** 23; **19 pav.**). Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad naujųjų vartų pastatui naudoto pamatų klojinio lentos išpjautos iš 1565–1566 m. pavasarį kirstų pušų. Tuo pat metu ties vartais statytas ir tiltas per Vilnią. Antras šioje vietoje išlikęs tiltas statytas ant senojo tilto polių. Jo konstrukcijoms panaudota mediena iš 1583–1585 m. kirstų pušų.[92] Naujųjų pilies vartų ir tilto statyba neabejotinai susijusi su LDK valdovų rūmų pietinio korpuso vartais.[93] Naujieji pilies vartai ir rūmų pietiniai vartai sudaro vieną ašį (**1 pav.:** 4, 23; **2 pav.:** R; **16 pav.:** 51, 73).

Iki XVI a. devintojo dešimtmečio pradžios LDK aukščiausiojo apeliacinio teismo instancija buvo valdovo žinio-

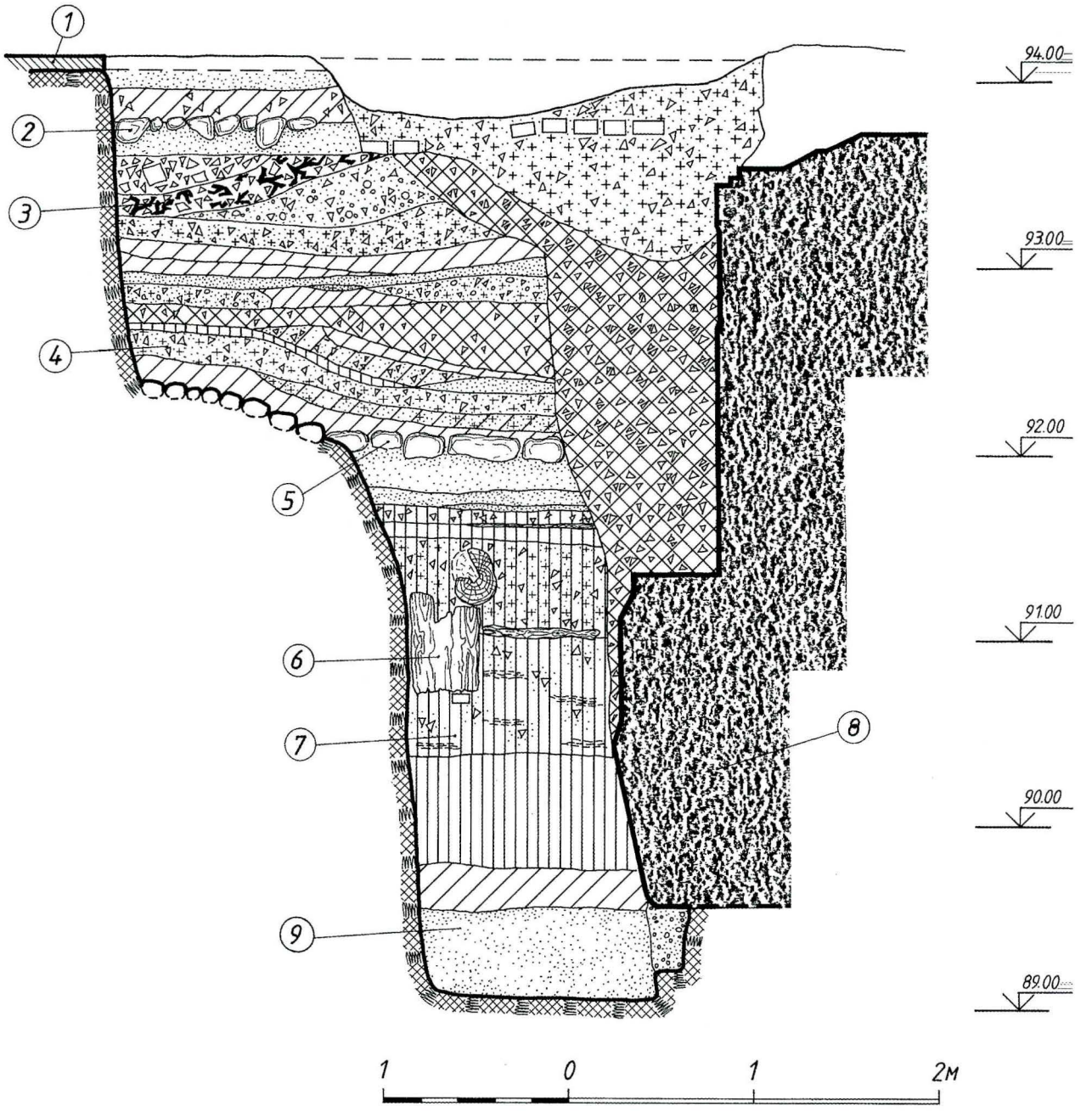

18 pav. Kultūrinio sluoksnio pjūvis ties rūmų vakariniais vartais.
E. Vailionis, „Valdovų rūmų vakarinio korpuso (...)", VŽPR, 1996–1998 metų tyrimai, (t. 5), Vilnius, 2003, p. 168, pav. 43.
Fig. 18. The section of the cultural layer at the Palace's W gate.
From: Vailionis E., 'Valdovų rūmų vakarinio korpuso (...)', VŽPR, 1996–1998 metų tyrimai (5), Vilnius, 2003, p. 168, il. 43.

je. 1581 m. Steponas Batoras ją perdavė bajorams įsteigdamas LDK Vyriausiąjį tribunolą. XVII a. pradžioje LDK aukščiausiasis teismas turėjo pasistatydinęs savo rūmus (**1 pav.:** 24; **16 pav**.: 52). Pirmą kartą pastatas aprašomas gerai žinomame Vilniaus vaivadijos ekonomijos 1622 m. inventoriuje.[94] Tribunolo rūmų pastatas buvo prigludęs prie papilio didžiojo aptvaro pietinės gynybinės sienos.

Pilies kalno pietvakarinės papėdės teritorijos raida po 1655–1661 m. „tvano" laukia išsamesnių istorikų tyrinėjimų. Apie XVII a. antrosios pusės – XXI a. pradžios teritorijos raidą yra išlikę nepalyginti daugiau rašytinių, kartografinių ir ikonografinių šaltinių. Archeologijos duomenys čia turėtų būti tik papildantys, bet neretai tebėra vieninteliai.

Rengiant rūmų liekanų istorinę kartogramą manyta, kad rūmų šiaurinio korpuso šiaurinis priestatas statytas XVII a. (**2 pav.**)[95] Priestato vidaus patalpų tyrimų metu jo statybos laikas nebuvo patikslintas. Vis dėlto atidžiau nagrinėjant šiaurinio korpuso šiaurinio priestato tyrimų medžiagą kyla rimtų abejonių dėl to, kad jis buvęs statytas XVII a. pirmojoje pusėje. Tyrimų metu aptiktos krosnių liekanos, kurių molyje rastas Karolio X Gustavo Rygos

19 pav. Pilies vartų bokštas, Naujieji Pilies vartai ir LDK tribunolo pastato R dalis. G. Striškos 2007 m. tyrimai. Vaizdas iš šiaurės. V. Abramausko nuotr.
Fig. 19. The castle gate tower, the New Castle Gate, and the east part of the GDL Tribunal building. 2007 investigation by G. Striška. View from the north, photo by V. Abramauskas.

20 pav. Pirmosios lietuviškos monetos. Jogailos, Vytauto ir Kazimiero denarai. V. Abramausko nuotr.
Fig. 20. The first Lithuanian coins. Jogaila, Vytautas, and Casimir pennies. Photo by V. Abramauskas.

21 pav. Gotikiniai kokliai. XV a. vidurys. V. Abramausko nuotr.
Fig. 21. Gothic stove tiles. Mid-15th century. Photo by V. Abramauskas.

22 pav. Vėlyvosios gotikos ir ankstyvojo renesanso kokliai. XV a. pabaiga – XVI a. pirmasis ketvirtis. V. Abramausko nuotr.
Fig. 22. Late Gothic and early Renaissance stove tiles. Late 15th – first quarter of the 16th century. Photo by V. Abramauskas.

miesto šilingo falsifikatas su nemokšiško pinigų klastotojo rankų darbo 1661 m. kaldinimo data ir Karolio XI 1661 m. Rygos šilingas. Šalia jų asloje su degėsių pėdsakais rasti 1664 ir 1665 m. kaldinti Jono Kazimiero šilingai.[96] Šios krosnys priskirtinos XVII a. antrosios pusės mediniams pastatams, kurie buvo sunaikinti statant šiaurinio korpuso šiaurinį priestatą. Deramai interpretavus tyrimų medžiagą rūmų šiaurinio korpuso šiaurinio priestato pastatymo laikas – XVII a. pabaiga – XVIII a. pradžia.

Naujausių LDK valdovų rūmų tarnybinio kiemo pastato, vadinamojo II oficina, tyrimų metu nustatyta jo funkcinė paskirtis 1664–1666 m. – tai buvo monetų kalykla (**24 pav.**).[97]

2006 m. tyrimų metu aptiktas vienas didžiausių regione gotikinių koklių radinys. Ankstesnėje literatūroje tokie kokliai buvo datuojami XV a. pirmąja puse (1419–1430 m. ?).[98] Kol kas pagal vieną Gniezno arkivyskupui Vincentui Kotui (1437–1448) priskiriamą herbą, vaizduojamą koklyje, galima manyti, kad jis buvo pagamintas XV a. viduryje (**21 pav.**).[99] Gotikinės koklinės krosnys buvo nebetinkamos naudoti ir sugriautos XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais.[100] Tai susiję su Valdovų rūmų statybos pradžia.

Tiriant teritoriją į šiaurę nuo LDK valdovų rūmų surastos vėlyvosios gotikos ir ankstyvojo renesanso koklių liekanos (**22 pav.**). Tokie kokliai aptinkami XVI a. vidurio – trečiojo ketvirčio sluoksniuose ir siejami su Radvilų valda, buvusia į šiaurę nuo valdovų rezidencijos. Tokie kokliai žinomi ir iš Vilniaus vyskupo rezidencijos tyrimų. Vengrijoje panašūs kokliai datuojami XV a. pabaiga, Lenkijoje – XVI a. pirmuoju ketvirčiu.

Naujai interpretavus seniai žinomus ir naujus duomenis apie ankstyviausios rūmų dalies statybos pradžią, galima patikslinti renesansinių koklių datavimą – tai XVI a. antrasis ketvirtis (**23 pav.**). Pirmosios renesansinės krosnys rūmuose pastatytos iki 1529 m. Ankstesnėje literatūroje buvo rašoma, kad tokie kokliai gaminti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, o iš tokių koklių statytos krosnys sunaikintos XVI a. ketvirtajame dešimtmetyje.[101] Dar iš 1989 ir 1990 m. tyrimų žinoma E rūsio medžiaga buvo neteisingai interpretuojama. Vėliausias žemesnio sluoksnio po renesansiniais kokliais radinys datuojamas XVII a. trečiuoju dešimtmečiu.[102] Galima manyti, kad gerai pažįstamas koklių rinkinys – tai XVI a. antrojo ketvirčio ir vidurio krosnių liekanos, kurios buvo išgriautos po 1610 m. gaisro, iš koklių suformuotas hidroizoliacinis sluoksnis.

Dar 2001 m. buvo skelbta, kad LDK valdovų rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai baigti. Jau per pirmuosius – 2002 m. ištirtas apie 1800 kv. m plotas[103], registruota apie 25 000 radinių[104]. Akademinių teritorijos tyrimų metu 1988–2001 m. ištirtas apie 7500 kv. m plotas, registruota apie 66 000 radinių. Šie skaičiai iškalbingi, bet nepateisina LDK rūmų atstatymo laikotarpiu, 2002–2009 m., vykdytų archeologinių tyrinėjimų tempo. Nuo 2003 m. teritorijos

23 pav. Renesansiniai kokliai. XVI a. antrasis ketvirtis. V. Abramausko nuotr.
Fig. 23. Renaissance stove tiles. Second quarter of the 16th century. Photo by V. Abramauskas.

24 pav. Monetų ruošiniai. XVII a. septintas dešimtmetis. V. Abramausko nuotr.
Fig. 24. Coin flans. 1660s. Photo by V. Abramauskas.

tyrimų ataskaitos neatspindi viso tyrinėto ploto. Moksliškai pagrįstos teritorijos raidos kartoschemos ir retrospekcijos turi būti parengtos artimiausioje ateityje, deramai interpretavus pirminius tyrimų dokumentus, kurių didžioji dalis taip ir liko neparengta.

Dalį rūmų teritorijos tyrimų pirminės interpretacijos, ataskaitų tekstų parengė ir liko įsipareigoję parengti ateityje archeologai Povilas Blaževičius (2006, 2007), E. Ožalas (2002–2009), G. Rackevičius[105] (2002), Gintautas Striška (2003–2005), Ērika Striškienė (2004). Likusios pilies teritorijos tyrimų ataskaitas ir informacinio pobūdžio straipsnius paskelbė, o daugelį parengs artimiausioje ateityje P. Blaževičius (2004–2008), Gediminas Gendrėnas (2003, 2004), D. Steponavičienė (2004, 2005), G. Striška (2003, 2007, 2008).

Pilies kalno pietvakarinės papėdės 2002–2009 metų tyrimų preliminarios išvados

Nepaisant nepateisinamų tyrimų tempų pavyko prieiti prie kelių naujų arba patikslinančių senesniąsias tarpinių išvadų: 1 – ankstyviausi mūriniai pastatai ir mažojo aptvaro gynybiniai įtvirtinimai: XIV a. pirmoji pusė (XIII a. pabaiga?); 2 – rezidencijos statybos tarpsnis: XVI a. antrasis ir trečiasis dešimtmečiai (apie 1511–1529); 3 – antrasis plėtros tarpsnis: XVI a. penktasis dešimtmetis (apie 1544–1548); 4 – trečiasis plėtros tarpsnis: XVI a. šeštasis ir septintasis (?) dešimtmetis (apie 1552–1565); 5 – rekonstrukcija (arba plėtra): XVII a. antrasis ir trečiasis dešimtmetis (apie 1610–1627).

Galutinės išvados priklausys nuo parengtų tyrimų ataskaitų dokumentų interpretacijos. Kaip jau parodė naujausios ilgamečio rūmų architektūros tyrėjo N. Kitkausko publikacijos, skirtingais tyrimų metodais gaunamos išvados dar nepakankamai dera tarpusavy. Skirtingais tyrimų metodais gautų rezultatų suderinamumas – siekiamybė.

2005 m. Vilniaus universitete sėkmingai apginta D. Steponavičienės disertacija. P. Blaževičiaus, Pauliaus Bugio, Irenos Kaminskaitės, Ė. Striškienės, G. Striškos doktorantūros studijos tęsiasi. Tikiuosi, kad artimiausioje ateityje šios studijos sudarys rimtą pagrindą ilgamečius teritorijos tyrimus apibendrinančiam darbui.

Gintautas Rackevičius

Investigations on the grounds of the GDL Royal Palace and Vilnius Castle during 2002–2009

Summary

The grounds of the GDL Royal Palace is at the SW foot of Castle Hill between Castle Hill and the cathedral (**Fig. 1**: 2–5). The 1988–2001 investigations can be called academic since the scientific investigation of the grounds was a priority at that time, with no construction work taking place in the area. The preliminary investigation results were formulated in 1995: 1 – the earliest inhabitation of the SW slope of Castle Hill started in the 5th century; 2 – the earliest masonry structures were from the second half of the 13th–14th century; 3 – the first stage in the construction of the Palace occurred in the first half of the 15th century; 4 – the second stage was connected with the expansion and reconstruction of the Palace in the first half of the 16th century (1520(?)–1530, **Fig. 2:** Palace basements T, U, V, W, and floors above the second floor of the E and S wings, the gallery of the S wings, the inner courtyard's stairwell, and the S wings building's large external stairwell); and 5 – the third stage occurred in the late 16th century and early 17th century after the 1610 fire (?). These results in the period from the 1995 to the beginning of the palace's recreation in 2002 remained unquestioned.

After the realisation of the Palace recreation project began in 2002, the investigation of the SW foot of Castle Hill intensified. During 2002–2009, construction work occurred in this area and therefore scientific investigation was not a priority.

In 2002 about one third of the investigation consisted of material documented during the academic investigation. The reports prepared since 2003 on the investigation of the Palace grounds do not reflect the entire investigated area.

Despite the unjustifiable pace of the investigation, several new conclusions or conclusions correcting older intermediate conclusions have been made: 1 – the earliest masonry buildings and defensive fortifications of the small yard date to the first half of the 14th century (late 13th century?); 2 – the construction stage of the GDL royal residence occurred in the second and third decades of the 16th century (c. 1511–1529); 3 – the second expansion stage occurred in the fifth decade of the 16th century (c. 1544–1548); 4 – the third expansion stage was in the sixth and seventh (?) decades of the 16th century (c. 1552–1565); and 5 – its reconstruction (or expansion?) took place in the second and third decades of the 17th century (c. 1610–1627).

The final conclusions will depend on the interpretation of the fully documented investigation material. As has already been shown, the conclusions in the latest publication by N. Kitkauskas, who has long investigated the palace's architecture, have been obtained using different investigation methods and still do not sufficiently agree with the rest. The harmonisation of the results obtained using different investigation methods still needs to be pursued.

[1] **S. C. Rowell**, „Ką ankstyvieji rašytiniai šaltiniai byloja apie Kreivosios pilies vietą“, *Lietuvos pilys*, t. 4, Vilnius, 2008, p. 117.

[2] Rūmų rūsiai – T, U, V, W ir trijų aukštų patalpos virš jų, trečiasis rytinio ir pietinio korpuso aukštas, pietinio korpuso galerija, vidinio kiemo laiptinė ir pietinio korpuso didžioji išorinė laiptinė, žr. 2 pav.

[3] **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1990–1993 m. tyrimai*, sudarė V. Urbanavičius, Vilnius, 1995, t. 3, p. 77–79, pav. 5.

[4] **N. Kitkauskas**, „Architektūriniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1990–1993 m. tyrimai*, p. 148, 149.

[5] **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1994–1995 m. tyrimai*, sudarė V. Urbanavičius, Vilnius, 1999, t. 4, p. 82.

[6] **E. Ožalas**, „Valdovų rūmų pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų archeologiniai tyrimai“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 141.

[7] **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 103.

[8] **N. Kitkauskas**, „Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros retrospektyvinis vaizdas pagal tyrimų duomenis“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2006 m. spalio 11–12 d.*, sudarė Vydas Dolinskas, Daiva Steponavičienė, Vilnius, 2009, p. 27, 28, pav. 8.

[9] **G. Rackevičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2002 metais*, p. 144, 145.

[10] **E. Remecas**, *Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*, Vilnius, 2003.

[11] **G. Rackevičius**, min. veik., p. 142.

[12] **D. Steponavičienė, P. Blaževičius**, „II oficinos Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai 2004–2005 m.“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 154 (archeologai preliminariai sieną datavo XV(?)–XVI a.); **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: XI–XIV a. pušies rievių pločių chronologijos II variantas. Ataskaita, Vilnius, 2005, Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ archyvas (toliau PTC archyvas), b. 359, p. 13; **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: patikslinta rievių pločių chronologija. Ataskaita, Vilnius, 2006, PTC archyvas, b. 382, p. 12–15 (sienos statybos laikas apskaičiuojamas gretinant santykines juodalksnio pamatų konstrukcijų datas su nustatyta pušinės pamatų klojinio lentos iš W rūsio išorės absoliučia data).

[13] **D. Steponavičienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai (plotas į vakarus nuo M 3 šiaurinio priestato)“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2002 metais*, p. 149–152; **D. Steponavičienė, G. Striška**, „Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai (M 3 šiaurinis priestatas)“, ten pat, p. 146–148 (archeologai ankstesnio laiptinės statybos laikotarpio – XVI a. pirmosios pusės nekvestionavo, straipsnelyje apsiribojo pastato M 3 priestato tyrimais).

[14] **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: XI–XIV a. pušies rievių pločių chronologijos II variantas, b. 359, p. 14–17.

[15] **G. Striška**, „Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos vidinio kiemo tyrimai“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2005 metais*, p. 163.

[16] **E. Ožalas**, „Vilniaus Žemutinės pilies pietinio korpuso prieigos“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 154, 155.

[17] **G. Striška**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Arsenalo kiemo pietvakarinė dalis“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 157 (archeologas preliminariai medinių statinių liekanas datavo XIV–XV a.); **G. Striška**, „Pilies kalno šiaurinės papėdės užstatymo raida pagal archeologinių tyrimų duomenis“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė Liudas Glemža, Vilnius, 2007, p. 159–181.

[18] **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2006 m. spalio 11–12 d.*, p. 88, 89, 94, pav. 12.

[19] A. Tautavičiaus 1955–1961 m. tyrimai. **A. Tautavičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII–XIV a.“, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 4, Vilnius, 1964, p. 185; **П. И. Засурцев**, „Постройки древнего Новгорода: Предварительная характеристика по материалам Неревского раскопа 1951–1955 гг.“, *Труды Новгородской археологической экспедиции*, t. 2, Nr. 65, Москва, 1959, p. 263.

[20] 1964–2009 m. archeologiniai tyrimai.

[21] M 1A, M 1B.

[22] M 36 ir M 19, M 19A.

[23] M 22.

[24] M 25.

[25] M 36.

[26] E. Ožalas, 2004–2006 m. tyrimai; **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 90, pav. 4.

[27] **E. Ožalas**, „Tyrimai Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1996–1998 metų tyrimai*, sudarė V. Urbanavičius, Vilnius, 2003, t. 5, p. 42.

[28] M 22.

[29] M 20A.

[30] M 1, M 23 (šiaurinė dalis), M 26.

[31] M 23 (vakarinė dalis, abi sienos dalys sudaro apie 90° kampą).

[32] M 26, R. Pukienė, 2009 m. tyrimai.

[33] E. Ožalas, 2008, 2009 m. tyrimai.

[34] **E. Ožalas**, „Tyrinėjimai Valdovų rūmų M rūsio šiaurės rytų kampe“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 289; **E. Vailionis**, „Valdovų rūmų šiaurės vakarų kampo išorės tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1996–1998 m. tyrimai*, p. 128, 252, pav. 206, 207.

[35] **N. Kitkauskas**, „Gedimino kalno vakarinės papėdės pirmykštis reljefas ir ankstyvieji statiniai“, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 2005, t. 19, p. 175.

[36] **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: XI–XIV a. pušies rievių pločių chronologijos II variantas, p. 7; **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 89, 90.

[37] **R. Pukienė**, „Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, p. 191.

[38] M 25.

[39] M 36.

[40] **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstaty-

mo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 92, pav. 8.

[41] **N. Kitkauskas**, „Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros retrospektyvinis vaizdas pagal tyrimų duomenis“, p. 24, pav. 6.

[42] E. Ožalas, 2003–2006 m. tyrimai.

[43] **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 92, pav. 9.

[44] Po vėliau šioje vietoje pastatytos LDK valdovų rūmų patalpos R šiaurine siena.

[45] E. Ožalas, 2006 m. tyrimai; **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: medžio rievių chronologijos 2008 m. variantas, Vilnius, 2008, PTC archyvas, b. 435, p. 10–26.

[46] **V. Daugudis**, Žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Gedimino kalno pietvakarinėje pašlaitėje dienoraštis. 1955.05.24–07.04, Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (toliau – LIIR), f. 1, b. 36.

[47] **G. Abaravičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies pietinės gynybinės sienos paieškos“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 155, 156.

[48] E. Ožalas, 2004–2006 m. tyrimai.

[49] **A. Tautavičius, I. Mulevičienė**, Per Vilniaus Žemutinės pilies teritoriją 1964 m. birželio 22 – rugsėjo 9 d. kastos šiluminės trasos archeologinių stebėjimų duomenys, Vilnius, 1965, LIIR, f. 1, b. 227.

[50] G. Striška, 2007 m. tyrimai.

[51] P. Blaževičius, 2006–2008 m. tyrimai.

[52] 1989–2003 m. publikacijos.

[53] **W. Pociecha**, *Królowa Bona (1494–1557): Czasy i ludze odrodzenia*, Poznań, 1958, t. 3, p. 93, 158, 234, 235 (iš lot. kalbos vertė Mintautas Čiurinskas).

[54] Rūsiai A–G, trijų aukštų patalpos virš rytinio korpuso rūsių ir dviejų aukštų patalpos virš pietinio korpuso rūsių.

[55] **E. Ožalas**, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2004, LIIR, f. 1, b. 4251–4255, t. 1, p. 14; **A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1992 metais, t. 1, Vilnius 1993, LIIR, f. 1, b. 2021, 2021a, p. 15, 20–22; **G. Aleliūnas, I. Markišiūtė, E. Vailionis**, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai (1992 metai), Radinių sąrašas, t. 2, Vilnius, 1993, LIIR, f. 1, b. 2021b.

[56] **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1990–1993 m.* tyrimai, p. 78.

[57] **E. Remecas**, „Aleksandro Jogailaičio monetų radiniai – Vilniaus Žemutinės pilies raidos atspindys“, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro kultūra: Tezės*, Vilnius, 2006 m. lapkričio 9–10 d., p. 29–31.

[58] **E. Ožalas**, „Vilniaus Žemutinės pilies pietinio korpuso prieigos“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2003 metais*, p. 154, 155; **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 92, 93, pav. 9.

[59] **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: XI–XIV a. pušies rievių pločių chronologijos II variantas, p. 13; **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: patikslinta rievių pločių chronologija, p. 12–15.

[60] **B. R. Vitkauskienė**, „XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sudarė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 80, 81.

[61] **P. Blaževičius, P. Bugys, I. Kaminskaitė, E. Ožalas**, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. LDK Valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio priestato archeologinių tyrimų 2003, 2006–2007 m. ataskaita, Vilnius, 2008, t. 1, t. 2, PTC archyvas, b. 428, 428a, p. 30; priedas: **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: medžių rievių chronologijos 2008 m. variantas, p. 67–70.

[62] **G. Rackevičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies Radvilų rūmų (III oficinos) ir Pilies kalno vakarinės atraminės sienos teritorijos tyrinėjimai“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 351–356, p. 354.

[63] **B. R. Vitkauskienė**, min. veik., p. 81, 82.

[64] E. Ožalas, 2004–2006 m.; **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 93, pav. 10.

[65] Taip vadintų jau XVI a. viduryje.

[66] **R. Janonienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies ikonografiniai šaltiniai“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, p. 11, 14, 15, pav. 1.

[67] M 1–3, M 20, M 22, M, 23, M 25, M 36 ir kt.

[68] **B. R. Vitkauskienė**, min. veik., p. 76–82.

[69] Ten pat, p. 81, 82.

[70] Ten pat, p. 106.

[71] **P. Blaževičius, P. Bugys, I. Kaminskaitė, E. Ožalas**, min. veik., p. 30.

[72] **W. Pociecha**, min. veik., p. 185.

[73] **B. R. Vitkauskienė**, min. veik., p. 81.

[74] M 1, M 1 A, M 20, M 22, M 23 ir kt.

[75] Tarp rūsių L ir M.

[76] **E. Montvilaitė, E. Ožalas**, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Vakarinio korpuso ir jo prieigų 2004 m. archeologinių tyrimų ataskaita, t. 1–4, Vilnius, 2008, PTC archyvas, b. 427, 427 a–c.; **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 93, pav. 11.

[77] **N. Kitkauskas**, „Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros retrospektyvinis vaizdas pagal tyrimų duomenis“, p. 22, pav. 4.

[78] Vartų patalpa R (žr. 2 pav.: R).

[79] Vartų patalpa virš rūsio K (žr. 2 pav.: K).

[80] **E. Ožalas**, „Tyrimai Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje“, p. 41, 186, pav. 66.

[81] **N. Kitkauskas**, „Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros retrospektyvinis vaizdas pagal tyrimų duomenis“, p. 31.

[82] **R. Armalaitė, N. Kitkauskas**, „Architektūriniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1996–1998 metų tyrimai*, p. 33, 34, 180, pav. 59: 4.

[83] **R. Pukienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, p. 92, 93, pav. 7.

[84] **B. R. Vitkauskienė**, min. veik., p. 121.

[85] **E. Vailionis**, „Valdovų rūmų vakarinio korpuso ir katedros zakristijos jungties archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai: 1996–1998 metų tyrimai*, p. 135, 164, 168, pav. 43.

[86] E. Ožalas, 2008 m. tyrimai.

[87] Interpretaciją apsunkina neparengta 2008 m. tyrimų ataskaita.

[88] M 36.

[89] Matyt, rūmų rekonstrukcijos darbai.

[90] **B. R. Vitkauskienė**, min. veik., p. 121.

[91] **H. H. Stierhof, A. Beckenbauer**, *Stadtresidenz Lanshut. Amtlicher Führer,* München, 1996, p. 4, 5, 9, 15.

[92] G. Striška, 2007 m. tyrimai; **R. Pukienė**, Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos archeologinės medienos dendrochronologiniai tyrimai: medžių rievių chronologijos 2008 m. variantas, p. 32–39.

[93] Patalpa R (žr. 2 pav.: R).

[94] **S. Samalavičius**, Gedimino aikštė Vilniuje, istoriniai tyrimai (Gedimino aikštės Vilniuje istorija), Vilnius, 1988, t. 1–5, Vilniaus apskrities archyvas, f. 5, b. 4475, t. 1, p. 134.

[95] N. Kitkauskas, 2009 m. publikacijos.

[96] **E. Ožalas**, „Vilniaus žemutinė pilis“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2001 metais*, Vilnius, 2002, p. 157, 158.

[97] **D. Steponavičienė, P. Blaževičius**, „II oficinos Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai 2004–2005 m.“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2005 metais*, p. 154–156; **E. Remecas**, „Jono Kazimiero laikų monetų kalykla Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje“, ten pat, p. 410, 411.

[98] **K. Katalynas**, „Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje“, *Kultūros barai*, 1989, Nr. 1, p. 59; **K. Katalynas**, „Vilniaus koklių ornamentų prototipai“, *Mokslas ir Lietuva,* 1991, Nr. 4, p. 101.

[99] **T. Janiak**, *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*, Gnieźno, 2003, p. 79, il. 120.

[100] **E. Ožalas, E. Montvilaitė**, „Rasti Valdovų rūmų gotikinės krosnies kokliai“, *Literatūra ir menas,* 2006, spalio 6, Nr. 3112.

[101] **A. Kuncevičius**, „Renesanso epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje“, *Kultūros barai,* 1991, Nr. 2, p. 65.

[102] **V. Urbanavičius, A. Kuncevičius, A. Tautavičius**, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1990 m. tyrimų ataskaita, Vilnius, 1991, LIIR, f. 1, b. 1796, p. 104, r. s. Nr. 4 (270).

[103] **E. Ožalas**, „Valdovų rūmų pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų archeologiniai tyrimai“, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2002 metais*, p. 140.; **G. Rackevičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai“, p. 141; **D. Steponavičienė**, „Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai (plotas į vakarus nuo M 3 šiaurinio priestato)“, p. 149–152; **D. Steponavičienė, G. Striška**, „Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai (M 3 šiaurinis priestatas)“, p. 146–148; **D. Steponavičienė, G. Striška**, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Vidinio kiemo archeologinių tyrimų 2001/02 m. ataskaita, Vilnius, 2003, LIIR, f. 1, b. 4018, p. 3.

[104] Parengtų ir priimtų MAK prie KPD tyrimų ataskaitų radinių sąrašo įrašų, pažymėtų atskiru numeriu arba numeriu ir raide, kiekis vienetais.

[105] Jo vardu 2002–2008 m. (2008 m. leidimas pratęstas iki 2009 m. vidurio) išduoti KVAD (nuo 2005 m. balandžio 20 d. KPD) leidimai teritorijos tyrimams.